

Wiech, Stanisław

Projekt organizacji rosyjskich służb agenturalnych w Królestwie Polskim w 1897 r. skierowanych do walki z polskim ruchem narodowym i robotniczym

Przegląd Historyczny 89/4, 589-605

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

STANISŁAW WIECH

Projekt organizacji rosyjskich służb agenturalnych w Królestwie Polskim w 1897 r. skierowanych do walki z polskim ruchem narodowym i robotniczym

Od czasu reorganizacji żandarmerii i powołania w Królestwie Polskim w 1866 r. Warszawskiego Okręgu Żandarmerii, pełny nadzór nad służbami agenturalnymi i wywiadem politycznym starał się przejąć naczelnik i zarząd Warszawskiego Okręgu. W tym czasie znaczne środki i możliwości tworzenia własnych struktur agenturalnych posiadał urząd namiestnika Królestwa Polskiego oraz oberpolicmajstra Warszawy, któremu podlegały niezależne od żandarmerii służby wywiadowcze¹. Sytuacja ta wywoływała napięcia między urzędami, z których prawie każdy aspirował do roli centralnego organu zarządzającego tajnymi służbami. Tylko pozornie wraz ze zniesieniem w 1874 r. urzędu namiestnika Królestwa Polskiego pozycja żandarmerii w organizacji prac wywiadowczych uległa wzmocnieniu. Pełne uniezależnienie się żandarmerii od miejscowych władz administracyjnych nie oznaczało bowiem zwiększenia środków, które decydowały o sile i sprawności aparatu wywiadowczego. Już wkrótce okazało się, że generał-gubernator warszawski dysponuje równie dużymi, a być może i większymi funduszami na organizowanie służb agenturalnych, niż szeroko rozbudowany w Królestwie aparat żandarmerii². Częściowo potwierdza to notatka, którą sporządził w 1879 r. naczelnik Warszawskiego Okręgu Żandarmerii gen. Piotr Orzewski, nakłaniany przez swego zwierzchnika — szefa żandarmów — do instalowania w Galicji tajnych agentów, kontrolujących poczynania działających tam polskich socjalistów³.

¹ W latach 1863-1866 tajne służby wywiadowcze organizował także generał policmajster Królestwa Polskiego. Zob.: Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracii (dalej: GARF), Zarząd Generał Policmajstra w Królestwie Polskim, f. 252, op. 1, jed. chr. 11, 12, 14; Kancelaria Warszawskiego Generał Gubernatora, f. 215, op. 1, jed. chr. 1, 2, 5.

² Roczne fundusze, jakie w latach 70. XIX w. żandarmeria przeznaczała w Królestwie Polskim na organizację służb agenturalnych, nie przekraczały zapewne kwoty 15 tys. rubli. Naczelnik Warszawskiego Okręgu Żandarmerii otrzymywał „do rozporządzenia bez kontroli” sumę 9660 rb., zaś naczelnicy 10 gubernialnych zarządów żandarmerii po 500 rubli. Zaznaczyć tu należy, że tylko część tej kwoty przeznaczano na wydatki agenturalne. Por. *Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędów wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego* t. III, Warszawa 1878, s. 153; P.A. Z a - j o n c k o w s k i j, *Kryzys samoderżawia na rubieżu 1870-1880-ch godow*, Moskwa 1964, s. 173.

³ Inicjatywa szefa żandarmów w tej sprawie była następstwem raportu, jaki gen. Aleksander Drenteln otrzymał od generał-gubernatora warszawskiego Pawła Kotzebue. Informowano w nim, że działalność socjalistów polskich w Galicji stanowi poważne zagrożenie dla spokoju społecznego

Naczelnik okręgu, wskazując na swoje ograniczone możliwości finansowania zagranicznej agentury, pisał: „Środków na agenturę nie pobieram; generał-gubernator otrzymuje na ten cel, jak mówią, 16 tysięcy [rubli], które wydaje bez mojej wiadomości. Z nich około 9 tysięcy wydaje na agenturę w Galicji, którą kieruje znajdujący się przy generał-gubernatorze książę Golicyn⁴; inni twierdzą, że generał-gubernator pod nazwą wyższej policji otrzymuje na agenturę 45 tysięcy”⁵. Drażliwy dla naczelnika Warszawskiego Okręgu Żandarmerii problem finansowania oraz centralnego zwierzchnictwa nad służbami agenturalnymi nie doczekał się jednak regulacji, co oznaczało utrzymanie dawnych podziałów i animozji. W konsekwencji do połowy lat 90. z żandarmerią lepiej organizacyjnie przygotowaną do działalności wywiadowczej skutecznie konkurował urząd generał-gubernatora warszawskiego, dysponujący znacznie większymi środkami finansowymi⁶.

Centralizm organizacyjny działających w Królestwie Polskim rosyjskich służb agenturalnych podległych naczelnikowi Warszawskiego Okręgu Żandarmerii, generał-gubernatorowi oraz oberpolicmajstrowi Warszawy przesądził o koncentracji sieci wywiadowczej w stolicy Królestwa. Tylko w wyjątkowych sytuacjach funkcjonariusze agentury, przeważnie tej podległej żandarmerii, delegowani byli na prowincję Królestwa⁷. Zasięg penetracji tajnych agentów zatrudnianych przez generał-gubernatora i oberpolicmajstra zazwyczaj nie wykroczył poza granice Warszawy, zaś w gubernialnych oraz powiatowych zarządach żandarmerii rzadko organizowano współpracę z *siekrietnymi sotrudnikami*, co było następstwem znikomych środków przeznaczanych na ten cel (do dyspozycji naczelnika gubernialnego zarządu rocznie przeznaczano 500 rb.), jak i specyfiki obszaru znajdującego się pod obserwacją żandarmów (w guberniach typowo rolniczych, oraz z dominacją małych miasteczek służby te były mało efektywne).

W przeciwieństwie do prowincji Królestwa Polskiego większym zainteresowaniem rosyjskich służb wywiadowczych cieszyła się Galicja i ziemie zaboru pruskiego. Zwracano także uwagę na konieczność kontrolowania aktywności politycznej polskiej emigracji, wśród której werbowano wielu tajnych agentów⁸. Znacznym utrudnieniem w organizowaniu zagranicznych służb agenturalnych były wysokie koszty jej utrzymania oraz konieczność uzyskania odpowiedniej zgody III Oddziału, a po 1880 r. Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

w Królestwie Polskim, tym bardziej, że większość z nich była mieszkańcami Królestwa, którym udało się zbiec do Galicji i uchronić się przed rozpoczętymi w 1878 r. aresztowaniami.

⁴ Mowa zapewne o księciu N.N. Golicynie, który w latach 1877-1880 pełnił urząd redaktora „Warszawskiego Dniwnika”. Czasopismo to zamieszczało na swoich łamach liczne korespondencje rosyjskich agentów i korespondentów śledzących działalność polityczną polskiej emigracji.

⁵ A. P r ó c h n i k, *Z dziejów wywiadu rosyjskiego i wzajemnych usług rządów zaborczych (Na marginesie procesu krakowskiego)*, „Niepodległość” t. VII, 1933 z. 2, s. 187-188.

⁶ W czerwcu 1882 r. zwiększono dotację na utrzymanie Kancelarii Generał-Gubernatora Warszawskiego o 20 800 rb. Por. *Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia...* t. XXII, Warszawa 1886, s. 145.

⁷ Por. *Dziennik szpiega Antoniego Wiśniewskiego*, Londyn 1901, s. 1-2, 6-7, 20 i in.

⁸ Zob. GARF, Sztab Oddzielnego Korpusu Żandarmów, f. 110, op. 24, jed. chr. 414, 485, 544, 895, 1197, 1580, 1605, 1995 i in.; R. G e r b e r, *Z dziejów prowokacji wśród emigracji polskiej w XIX wieku*, [w:] A. P o t o c k i (J.A. B a ł a s z e w i c z), *Raporty szpiega* t. I, oprac. R. G e r b e r, Warszawa 1973, s. 5 i n.; H. T r u s z k o w s k i, *W rękach żandarmów. Moje stosunki z kijowskim jenerałem żandarmerii W. Nowickim*, Londyn 1895, s. 54 i n.; W. D. N o w i c k i j, *Iz wspomnień żandarma*, Leningrad 1929, s. 137-147.

Nasilający się w Królestwie Polskim na przełomie lat 80. i 90. ruch robotniczy, narodowy i kulturalny obnażył słabość całego aparatu represyjno-wywiadowczego, kierowanego zarówno z ramienia żandarmerii, jak i rosyjskiej administracji państwowej. Inwigilacja społeczeństwa polskiego, kontrola i nadzór nad przejawami życia narodowego i aktywnością polityczną mieszkańców Królestwa, działalność prewencyjna i represyjna, zgodnie z tym co ujawnił w swoim raporcie ostatni naczelnik Warszawskiego Okręgu Żandarmerii — gen. Nikołaj Brok, przerastały możliwości organizacyjne, finansowe i techniczne funkcjonariuszy żandarmerii⁹. Z podobnymi trudnościami borykał się rosyjski aparat administracji państwowej oraz policja. Generał-gubernator warszawski hr. Pawieł Szuwałow, podkreślając odpowiedzialność swojego urzędu za walkę z ruchem narodowym i rewolucyjnym w Królestwie Polskim, domagał się od władz zwierzchnich odpowiedniego wpływu na organy powołane do śledzenia i pacyfikacji tych ruchów. W przesłanym w 1896 r. na ręce Mikołaja II memoriale żądał ustanowienia zasady jednolitości akcji represyjnej pod kierownictwem zwierzchnika Królestwa Polskiego, tj. generał-gubernatora warszawskiego, któremu podlegać miała także funkcjonująca w Królestwie Polskim agentura¹⁰. Postulat ten oznaczał całkowitą reorganizację i utratę samodzielności Warszawskiego Okręgu Żandarmerii.

Zmiany idące naprzeciw postulatom Szuwałowa przeprowadzono jeszcze w 1896 r. i oznaczały one zniesienie istniejącego od 30 lat zarządu Warszawskiego Okręgu Żandarmerii oraz urzędu naczelnika okręgu¹¹. W działalności politycznej gubernialne zarządy żandarmerii, zachowując swoją bezpośrednią zależność od szefa żandarmów, zostały podporządkowane warszawskiemu generał-gubernatorowi. W miejsce natomiast naczelnika okręgu powołano nowy urząd pomocnika warszawskiego generał-gubernatora do spraw policyjnych, który stał się od tej pory dowódcą żandarmerii Królestwa Polskiego.

Wraz z reorganizacją żandarmerii dokonano zmian w urządzeniu służb agenturalnych. Domagano się tego we wspomnianym już memoriale hr. P. Szuwałowa, w którym sugerowano, by przy pomocniku generał-gubernatora warszawskiego do spraw policyjnych powołać specjalną agenturę do śledzenia polskiej agitacji politycznej w kraju i za granicą oraz nastrojów politycznych w Królestwie. Nim urzeczywistniono projekt Szuwałowa, dokonano w nim za sprawą ministra spraw wewnętrznych Rosji, Iwana Goremykina, korekty, zawężającej działalność powołanej przy pomocniku warszawskiego generał-gubernatora agentury wyłącznie do prowadzenia politycznego wywiadu wewnętrznego. Wychodzono z ogólnie obowiązującego założenia, że kierownictwo nad wywiadem zewnętrznym poza granicami Rosji przysługuje wyłącznie władzom centralnym. Memoriał hr. Szuwałowa, jak i podjęte wkrótce prace nad organizacją służb agenturalnych, dały początek tajnej policji politycznej, w późniejszym czasie zwanej warszawską ochroną¹².

⁹ *Ostatni raport gen. Broka, naczelnika żandarmerii w Królestwie Polskim z 1897 r.*, „Z Pola Walki” 1926, nr 1, s. 117, 129.

¹⁰ A. P r ó c h n i k, *Żandarmeria na ziemiach Królestwa Polskiego. Szkic historyczno ustrojowy (1812-1915)*, [w:] t e n ż e, *Studia i szkice (1864-1918)*, Warszawa 1962, s. 95-96; t e n ż e, *Z dziejów ochrony warszawskiej. Szkic ustrojowy i organizacyjno-historyczny*, [w:] t e n ż e, *Studia i szkice*, s. 106.

¹¹ GARF, Sztab Oddzielnego Korpusu Żandarmów, f. 110, op. 24, jed. chr. 158; A. P r ó c h n i k, *Żandarmeria na ziemiach*, s. 98.

¹² Szerzej na temat warszawskiej ochrony zob. D. D r e w n i a k, *Ochrona Warszawska a polski ruch podziemny w latach 1900-1915* (praca doktorska w Bibliotece IH PAN w Warszawie, Warszawa 1994).

Pierwszym pomocnikiem warszawskiego generał-gubernatora do spraw policyjnych został sprawujący przez ostatnie trzynaście lat (1884-1896) urząd naczelnika Warszawskiego Okręgu Żandarmerii gen. Nikołaj Brok. Po ostatecznym zlikwidowaniu w 1897 r. zarządu Warszawskiego Okręgu Żandarmerii jej funkcje przejęła powołana w tymże roku do życia Kancelaria Pomocnika Warszawskiego Generał-Gubernatora. Gen. N. Brok sprawował swoją funkcję krótko, gdyż już w 1897 r. zajął jego miejsce gen. Wiktor Onoprienko, który na stanowisku pomocnika warszawskiego generał-gubernatora do spraw policyjnych pozostawał do roku 1900. Jemu też zapewne należy przypisać autorstwo prezentowanego poniżej memoriału, w którym, kontynuując pomysł Szuwałowa, precyzowano projekt struktury organizacyjnej służb agenturalnych w Królestwie Polskim. Dostępny materiał archiwalny nie pozwala dotychczas jednoznacznie stwierdzić, czy przedstawiony projekt został w całości wdrożony w życie. Nie sposób jest zwłaszcza określić, czy preliminarz wydatków związanych z utrzymaniem siatki agenturalnej w Królestwie Polskim został zatwierdzony przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Wiele jednak wskazuje na to, że opracowany w 1897 r. przez pomocnika warszawskiego generał-gubernatora do spraw policyjnych memoriał, dotyczący sytuacji politycznej Królestwa Polskiego oraz środków do walki z ruchem robotniczym i narodowym, zyskał poparcie u zwierzchników i przy aprobacie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych przystąpiono do realizacji jego założeń. Dowodem potwierdzającym pozytywne rozpatrzenie memoriału było podjęcie, zgodnie z przedstawionym projektem, decyzji o powołaniu w 1898 r. przy pomocniku warszawskiego generał gubernatora Specjalnej Kancelarii (Osobaja Kancelarija), która przejęła funkcje wywiadowczo-śledcze i stała się organem do walki z ruchem rewolucyjnym, socjalistycznym i narodowym. Powołanie centralnej kancelarii wraz z podległymi jej w terenie strukturami zapoczątkowało powstanie nowej jakościowo policji politycznej.

Zwierzchnikiem Specjalnej Kancelarii, tj. osobą zawiadująca agenturą w Królestwie Polskim został podpułkownik Paweł Wiergolicz. Starszym urzędnikiem do specjalnych poruczeń został podpułkownik Antoni Kowalewski, zaś stanowisko młodszego urzędnika do specjalnych poruczeń zostało obsadzone od 1899 r. przez rotmistrza Rafała Dąbrowskiego. Referentem w Specjalnej Kancelarii został Michaił Bogdanow-Kalinski, a jego pomocnikiem Aleksandr Aristow¹³. Natomiast obsada terenowych i gubernialnych urzędów zawiadujących agenturą, a podległych Specjalnej Kancelarii, jest znacznie trudniejsza do odtworzenia.

Działalność Specjalnej Komisji trwała krótko i już w 1900 r. została ona przekształcona w Wydział dla Ochrony Porządku i Bezpieczeństwa Publicznego w mieście Warszawie przy Zarządzie Warszawskiego Oberpolicmajstra. Zmiana ta oznaczała powołanie w Królestwie Polskim wydziału tajnej policji politycznej, analogicznego do działających w Petersburgu i Moskwie, zwanych powszechnie „ochroną”. Ochrona warszawska, która oddzielona została od Kancelarii Pomocnika Warszawskiego Generał-Gubernatora i przydzielona do warszawskiego oberpolicmajstra, zawężyła swoją działalność głównie do obszaru miasta Warszawy. Przejęła ona nie tylko doświadczenia i strukturę organizacyjną wypracowane przez żandarmerię, ale także zwerbowała do swoich struktur najbardziej doświadczonych funkcjonariuszy żandarmerii. Wymienione zatem w memoriale kategorie tajnych współpracowników żandarmerii, których poczynaniami miała kierować Specjalna Kancelaria, spotykamy także w powołanych później strukturach warszawskiej

¹³ A. Próchnik, *Z dziejów ochrony warszawskiej*, s. 107-108.

ochrony. Zasadniczo agentów werbowanych na usługi żandarmerii, a później ochrony dzielono na dwie kategorie. Pierwszą stanowili „agencji zewnętrznej obserwacji” (*naružnoje nabludienije*), należący do stałych pracowników, oficjalnie zwani dozorcami policyjnymi, a pospolicie „filerami”. W zależności od miejsca stałej obserwacji i powierzonych zadań nadzorców dzielono na: *uczastkowych, okotocznych i wokzalnych* (dzielnicowi, cyrkułowi lub dworcowi obserwatorzy). Ich głównym zadaniem było śledzenie oraz zbieranie informacji o podejrzanym lub wskazanym osobach. Drugą kategorię stanowili „agenci wewnętrznej obserwacji”, zwani tajnymi współpracownikami (*siekrietnymi sotrudnikami*), a w środowisku rewolucyjnym określani mianem prowokatorów. Byli oni niestałymi pracownikami agentury, zatrudnianymi doraźnie na krótki okres, często werbowanymi ze środowisk i grup represjonowanych oraz znajdujących się pod obserwacją funkcjonariuszy żandarmerii i ochrony. W strukturze organizacyjnej pilnowano by te dwie grupy współpracowników agentury nie miały ze sobą styczności i zachowały wobec siebie zupełną anonimowość¹⁴.

Prezentowany dokument, a zwłaszcza opracowane w tabelach zestawienia, wydają się wnosić wiele nowego do poznania struktur służb agenturalnych, działających u schyłku XIX w. w Królestwie Polskim, tak słabo rozpoznanych w badaniach historycznych. Analiza tekstu pozwala określić trudności i bariery, jakie rosyjski aparat policyjno-represyjny napotykał przy próbie rozpoznania działalności i aktywności polskich ugrupowań politycznych. Zgodnie z wysuniętymi przez pomocnika generała gubernatora warszawskiego uwagami, prowadzenie skutecznej pacyfikacji i kontroli polskiego ruchu robotniczego i narodowego było możliwe tylko po dokonaniu reorganizacji służb wywiadowczych i znacznym zwiększeniu wydatków przeznaczonych na budowę nowej sieci agenturalnej. Dokument przybliża nie tylko liczbę tajnych współpracowników, których zamierzano zwerbować, ale także proporcje, które starano się zachować między werbowanymi do współpracy agentami obserwacji wewnętrznej i zewnętrznej, jak i różnice w poziomie wynagrodzenia różnych kategorii agentów i etatowych pracowników służb agenturalnych. Struktura organizacji siatki wywiadowczej, w skład której miało wchodzić 176 różnego rodzaju tajnych agentów, obrazuje preferencje, stosowane w infiltracji społeczeństwa polskiego. Mamy zatem wydzielone od strony organizacyjnej i zabezpieczone finansowo służby agenturalne wyspecjalizowane w obserwacji, kontroli i infiltracji środowisk wielkomiejskich, skupisk wielkoprzemysłowych oraz konkretnych grup robotników w zakładach przemysłowych, kopalniach, młodzieży w Szkole Górniczej itp. Oddzielne fundusze wygospodarowano na kontrolę byłych unitów oraz nadzór sześciu miejscowości przygranicznych Królestwa. Wspomina się także o potrzebie objęcia infiltracją polityczną wybranych miejscowości (Lwów, Kraków, Poznań, Katowice, Zakopane, Szczawnica i inne), znajdujących się poza granicami Królestwa. Interesujące, że obok wspomnianych kategorii agentów w projekcie organizacji służb agenturalnych wyodrębniona została, zapewne tylko w Warszawie, pięcioosobowa grupa bardzo wysoko opłacanych agentów, która, będąc w dyspozycji pomocnika generała gubernatora warszawskiego do spraw policyjnych, przeznaczona była wyłącznie do infiltracji „sfery inteligentnej”. Pod tym pojęciem rozumiano zapewne aktywne w życiu kulturalnym i społecznym środowiska ziemiaństwa, arystokracji, burżuazji i inteligencji.

¹⁴ E. Kaczyńska, D. Drewniak, *Ochrona. Carska policja polityczna*, Warszawa 1993, s. 41-42; D. Drewniak, *Ochrona Warszawska a polski ruch podziemny*, s. 15, 39, 242.

Wysokie wynagrodzenie (2000 rubli rocznie) oraz specyfika penetrowanej grupy pozwalają sądzić, że zwerbowani agenci wywodzili się z “wyższych sfer”, a ich pochodzenie społeczne zbliżone było do grupy, którą poddano oddzielnej infiltracji.

Materiał źródłowy informuje także o metodach i technikach, jakimi posługiwano się w pracach agenturalnych u schyłku XIX w. (używanie zakonspirowanych mieszkań, posługiwanie się telefonem, telegrafem, aparatem fotograficznym itp.). Wiadomo, że na początku XX w. ochrona znacznie poszerzyła zakres stosowanych technik i metod pracy, wykorzystując w postępowaniu śledczym m.in. osiągnięcia naukowe, które dokonały się w antropometrii, grafologii, daktyloskopii itp.¹⁵

Podstawą edycji jest kopia druku, przechowywana w GARF w Moskwie, w zespole Warszawskiego Gubernialnego Zarządu Żandarmerii 1867-1917 (fond 217, opis 1, jedinica chranienija 186, k. 1-5).

*Gosudarstwiennyj Archiw Rossijskoj Fiedieracii
Warszawskoje Gubernskoje Żandarmskoje Uprawlenije
f. 217, op. 1, jed. chr. 186, k. 1-5*

[Варшава 1897 г.]

ЗАПИСКА

**И.Д. Помощника Варшавского Генерал-Губернатора по полицейской части
о политическом положении губернии Царства Польского и о средствах для
борьбы с революционным движением**

Совершенно секретно

По своему географическому положению — наиболее выдающейся на запад окраины — Царство Польское, девять губерний коего непосредственно соприкасаются с Австрией и Пруссией, весьма доступно для всякого рода пропаганды и требует от чинов государственной полиции большой бдительности, а также значительных средств для борьбы с революционными элементами.

Без преувеличения можно сказать, что западная граница края совершенно открыта для проникновения злонамеренных лиц и водворения политической контрабанды. Множество контрабандистов, особенно евреев, живущих не только в пограничных уездах, но и в самой пограничной полосе и имеющих обширные сношения со своими заграничными собратьями, облегчают исполнение всяких предприятий революционного характера. Население-же края, состоящее в большинстве из Поляков и Евреев, совершенно чуждо русской государственной идее, а отчасти прямо ей враждебно, а потому легко поддается влиянию противоположительственной агитации.

¹⁵ Por. *Systematiczeskij sbornik cirkularow Diepartamienta Policii i Sztaba Otdielnogo Korpusa Żandarmow odnoszjaszczichsja k objazannostiam czynow Korpusa po proizvodstwu doznanii*, S.-Peterburg 1908, s. 11.

Государственному порядку в настоящее время в Царстве Польском наиболее угрожают две подпольные организации: *Польская Социалистическая Партия* и *Партия Национально-Демократическая*. Обе стремятся к отторжению польских областей от России; но разнятся в дальнейших планах относительно будущего устройства независимой Польши и в средствах для осуществления этой главной цели.

Польская Социалистическая Партия приобрела влияние в крае, благодаря тому, что, нарушив принцип интернационального социализма, ввела в свою программу восстановление Польши на социалистических началах и вошла в непосредственную связь с такими-же партиями в Галичине и в Познани¹, поддерживая вместе с тем оживленные сношения с Заграничным Союзом Польских Социаль-Демократов². Наученная опытом предыдущих тайных обществ, существовавших в Варшаве и в других местностях края, она хорошо организовалась и приняла меры к недопущению в свой Центральный Комитет неизвестных ей лиц. На каждой фабрике или заводе она имеет развитых рабочих, которые формируют свой кружок, снабжают его революционными изданиями, собирают деньги на агитационные цели, а для укрепления в рабочей среде социалистических учений устраивают для членов кружка тайные чтения, которыми руководит кто-либо из интеллигенции, известной лишь главному организатору кружка. Не только члены одного кружка совершенно не знают состава других кружков, но и организаторы кружков не всегда знают друг друга, а поддерживают между собою связь через третье лицо. Посредниками между Центральным Комитетом партии и рабочими кружками служат интеллигентные лица, которые снабжают кружки через их руководителей революционной литературой, отбирают от них и представляют в центральную организацию собранные деньги, передают приказания и т.п. Организация Центрального Комитета, равно как и его местопребывание, пока не выяснены³; неизвестно также и место печатания органа партии „Robotnik”^{*}, издаваемого с июня 1894 года и распространенного в рабочей среде⁴. Главные

¹ W 1896 r., kiedy rozbita Socjaldemokracja Królestwa Polskiego zdecydowała się wstąpić do PPS, partia ta stała się jedyną partią socjalistyczną w zaborze rosyjskim. Utrzymywała kontakty z powołaną w 1893 r. PPS zaboru pruskiego oraz istniejącą od 1892 r. Polską Partią Socjalno-Demokratyczną Galicji i Śląska, zwaną od 1897 r. PPSD.

² Mowa o Związku Zagranicznym Socjalistów Polskich, którego kierownictwo od 1893 r. przeniosło się do Londynu i z którym PPS utrzymywała przez dłuższy okres czasu kontakt, m.in. za pośrednictwem Stanisława Wojciechowskiego. Ostateczne rozwiązanie ZZSP nastąpiło w 1899 r., a w jego miejsce powołano Oddział Zagraniczny PPS, podległy Centralnemu Komitetowi Robotniczemu PPS. Organ prasowy ZZSP „Przedświt” przejął wtedy PPS. Zob.: L. W a s i l e w s k i, Zarys dziejów Polskiej Partii Socjalistycznej w związku z historią socjalizmu polskiego w trzech zaborach i na emigracji, Warszawa 1925, s. 37 i n.; J. T o m i c k i, Polska Partia Socjalistyczna 1892-1948, Warszawa 1983, s. 34 i n.

³ Kilkuosobowy Centralny Komitet Robotniczy PPS, wybierany przez zjazd partii, nie posiadał stałej siedziby. Przez pewien czas ulokowany był w mieszkaniu Jana Strożeckiego, aresztowanego w 1894 r. Po III Zjeździe PPS w Ponarach koło Wilna trzyosobowy CKR PPS składał się z: Józefa Piłsudskiego, Aleksandra Sulikiewicza i Ludwika Kulczyckiego, którego wkrótce zastąpił Stanisław Wojciechowski.

* В июне с.г. в петроковской губернии обнаружен также № 1 социально-революционного органа „Górnik” (горнорабочий) составляющего как-бы дополнение к Robotnik’у.

⁴ Decyzje o wydawaniu „Robotnika” — organu prasowego PPS zapadły na I Zjeździe partii w Wilnie w 1893 r. „Robotnik” wydawany był kolejno w Lipniskach (Wileńszczyzna), Wilnie i Łodzi. Przez długi czas żandarmeria mimo usilnych starań nie mogła ustalić miejsca wydawania „Robot-

руководители партии непосредственных сношений с рабочими не имеют.

Для подъема духа среди рабочих и подсчета сил партии иногда устраиваются довольно многочисленные собрания и сходки, под предлогом загородных летних прогулок. Интеллигентное лицо на подобную сходку обыкновенно является последним, произносит речь и немедленно удаляется. Место сходки оберегается цепью часовых, выдвигаемую во все стороны на несколько сот шагов. Участники не имеют права называть знакомых по фамилиям и спрашивать фамилии лиц, почему либо их интересующих. Принято называть друг-друга по именам или прозвищам.

Кроме того, партия возлагает на некоторых членов полицейские обязанности по наблюдению за местными жандармскими управлениями, офицерами, заведывающими агентурой или имеющими к ней отношение, за агентами и филерами, являющимися к ним с докладами и т. п. Наблюдая за офицерами, члены партии стараются выяснить конспиративные жандармские квартиры.

Вообще Польская Социалистическая Партия старается возможно основательнее ознакомить членов со всеми приемами борьбы с правительством и с этой целью издала особую брошюру под заглавием: „Wskazówki dla działaczy agitacyj-puch” (Указания для агитаторов), в которой подробно и с большим знанием дела научает, как следует уклоняться от наблюдения полицейских агентов, подробно объясняет организацию жандармских управлений, а равно все пункты ст. 1035 Устава Угол[овного] Суд[производс]ва, причем дает указания, как следует держаться обвиняемым при дознаниях и допросах. Вместе с тем Партия угрожает тем из членов, кои вознамерились бы перейти на сторону правительства или передавать полиции касающиеся тайной организации сведения. Имена подобных лиц оглашаются в *Robotnik*'е, а также в многочисленных галицких и познанских газетах социалистического направления⁵, и люди эти подвергаются преследованиям и нередко против них предпринимаются террористические действия, что входит и в программу Партии. Примеры таких террористических приемов нередки, и даже в текущем году в Варшаве убит членами сообщества токарь Зейдовский, сообщавший сведения полиции. Июти в каждом № *Robotnik*'а заключаются указания на лиц, подвергнувшихся или долженствующих подвергнуться преследованию Партии.

Таким образом, рабочие массы (в крае фабричных рабочих числится до двухсот тысяч человек), поучаемые и запугиваемые Партией, легко поддаются влиянию агитации, неприязненно относясь к правительству. Вообще здешний рабочий люд держится в замкнутых кружках, проникновение в которые крайне затруднительно для лиц, не принадлежащих к рабочему классу, а вербовка агентов из числа рабочих не всегда возможна, ибо все они, получая в среднем от 25 до 50 рублей в месяц, сравнительно обеспечены. К тому-же большинство варшавских рабочих — народ грамотный, читающий газеты и потому более склонный к пропаганде, чем рабочий русских губерний, чему не мало способствует постоянное общение с рабочими, прибывающими из-за границы, прямо из рядов социалистических партий.

nika”. *Gazeta sztydąc z tych usiłowań, w jednym z numerów tak pisała: „Cate lata poszukiwań, tysiące mieszkań przetrząśniętych od góry do dołu, setki osób osadzonych w Cytadeli na śledztwie i — nic! — nowy numer »Robotnika« znów wyszedł! — oto główna treść żałosnych rozmyślań panów rotmistrzów”*. „*Robotnik*” 1898, nr 28.

⁵ *Mowa zapewne o wydawanych: w zaborze pruskim „Gazecie Robotniczej”, a w Galicji „Nowym Robotniku”, „Naprzodzie”, „Pracy”, „Ognisku”, „Kurierze Kolejowym” i in.*

Кроме того, в последнее время в Варшаве, среди еврейского населения, образовались самостоятельные еврейские социалистические кружки, находящиеся в сношениях с польской партией и ведущие довольно успешно пропаганду в среде еврейского пролетариата. Руководительницей этих кружков, надо полагать, является еврейская учащаяся молодежь, преимущественно Зубоврачебной Школы и Повивального Института. Среди еврейской интеллигенции много русских евреев, выселенных из внутренних губерний и поддерживающих связь с кружком русских студентов Варшавского Университета, Ветеринарного Института и Новоалександрийского Института Сельского Хозяйства и Лесоводства. Такой кружок несомненно существует, но о деятельности его определенных сведений нет.

По своим бытовым и национальным особенностям еврейские кружки составляют сферу, еще более непроницаемую для наблюдения, чем польские. И те и другие действуют согласно, бдительно охраняя себя от общего врага — государственной полиции.

Рабочие кружки Варшавы, Лодзи, Радома, Домбровы-Горной, Пабианиц и др. находятся в живом общении между собою и друг-друга поддерживают.

В числе причин, затрудняющих производство агентурных розысков, нужно упомянуть, что даже консервативные и сравнительно благонамеренные элементы польского общества считают предосудительным заявлять властям о существовании социалистической пропаганды и о лицах ее ведущих, боясь быть заподозренными в измене польскому делу.

Из отчета, представленного польскими делегатами прошлогоднему лондонскому конгрессу социалистов⁶, видно, что Заграничный Союз Польских Социалистов выслал в Царство Польское революционных изданий: в 1893 году 27690 экз.; в 1894 — 35757, а в первой только половине 1895 года — 36951 экз.⁷

Таким образом, в настоящее время и в ближайшем будущем чинам государственной полиции придется бороться с агитацией социаль патриотического характера, деятельно поддерживаемой галицкими и познанскими социалистами, а также Заграничным Союзом, группирующимся в Лондоне. Благодаря настойчивости местных агитаторов, рабочее движение развивается и при известных неблагоприятных условиях и отсутствии средств для борьбы с ним может принять характер опасной сословной борьбы, пример которой в настоящее время представляет соседняя Галичина.

Замечаются также попытки пропаганды социализма среди польских крестьян, при чем Польская Социалистическая Партия намерена приступить к изданию газеты для крестьян⁸, которые до сих пор относились к агитации довольно равнодушно, не понимая ни ее цели, ни значения подбрасываемых им брошюр.

Польское национальное движение ныне выражается главным образом в стремлении интеллигенции проникнуть в среду крестьян, поселить в этой среде нена-

⁶ *Kongres Socjalistyczny w Londynie odbył się na przełomie czerwca i lipca 1896 r. W trakcie jego obrad doszło do sporu działaczy PPS, wysuwających postulat niepodległości Polski, jako jednego z celów ruchu robotniczego, z przywódcami SDKP, krytykującymi umieszczenie postulatu walki o niepodległość w programach partii robotniczych. Kongres nie poparł żadnego ze stanowisk, wydał jednak rezolucję mówiącą o tym, że każda narodowość ma prawo do stanowienia o swoim losie.*

⁷ *Kolportażem tych druków w kraju z ramienia CKR kierowała Maria Paszkowska.*

⁸ *W 1896 r., w czasie pobytu w Londynie, J. Piłsudski wystąpił z projektem wydawania „Jednodniówki dla ludu wiejskiego”. Projekt ten nie został jednak zrealizowany i dopiero później PPS przystąpiła do wydawania „Gazety Ludowej”, redagowanej najpierw przez Stanisława Grabskiego, a później przez Leona Wasilewskiego i Andrzeja Struga.*

висть к правительству и путем тайного народного обучения (Освяты Людовой) привить ей мечту о восстановлении Польши при помощи просвещенного люда. Благодаря этому, *весь край покрыт неуловимой почти для наблюдателя сетью тайных кружков народного просвещения, кружков самообразования, летучих университетов и школ* и т. п., имеющих целью не только просвещать простой народ во враждебном России и ее правительству духе, но и готовить опытных в этом деле наставников и наставниц. Это движение опасно еще и потому, что им заражена не только учащаяся молодежь высших учебных заведений, в крае находящихся, но и воспитанники средних учебных заведений, поддающиеся влиянию старших своих товарищей.

Последователи „Освятю людовой” и пробуждения в польском простом люде народного самосознания и сепаратных стремлений принадлежат к разным партиям, начиная от консервативной и кончая самыми крайними; но наиболее настойчива, многочисленна и сплочена народно-демократическая партия, влиятельным органом которой можно считать издающийся во Львове двухнедельник „Przegląd Wszepolski” (Всепольское Обозрение). До сих пор основные принципы и цели партии не были точно сформулированы, и только на днях в Nr 11 Всепольского Обозрения, от 1 июня сего года, появилась первая печатная программа „Народно-Демократической партии в русском захвате”⁹. Для характеристики этой программы необходимо привести из нее некоторые цитаты.

„Прошло уже более ста лет со времени утраты нашей политической независимости, но традиция народного единства и независимого быта живет до сих пор и нисколько не ослаблена. Никогда, даже в эпоху существования государства, сознание народного единства не было столь сильно как теперь, и хотя сто лет мы живем уже в трех различных государственных строях, но мы не сжились с ними и чувствуем наш раздел сильнее, чем в эпоху, непосредственно следовавшую после разделов. В параллель с этим сознанием единства развивается сознание народной обособленности и стремление к упрочению таковой, т. е. к *политической независимости*. Польский народ способен к общему и независимому политическому существованию — и это составляет исходную точку нашей программы”.

„В российском захвате единственная явная институция, в которой может проявиться политическая деятельность народа — гминное самоуправление. Мы должны пояснять народу значение этой автономии и учить его соответственным образом ею пользоваться”.

В программе указывается на необходимость стремиться по введению польского языка в гминных учреждениях, судопроизводстве и начальной школе. Равным образом следует требовать введения польского языка во всех могущих возникнуть автономных учреждениях не только в Царстве Польском, но и в Западном Крае („на Литве и Руси”). „В тех случаях, — сказано в программе — когда развитие политической деятельности является необходимостью, но не возможно в легальных формах, *наша программа допускает нелегальные действия, не исключая даже явных нелегальных выходов*, насколько таковые в известном случае окажутся соответственными и полезными”.

В пункте программы о народном просвещении сказано: „Мы безусловно противодействуем такой народной школе, какая существует теперь, и не только не можем требовать увеличения числа начальных школ, как это делают иные партии, но считаем нужным агитировать в среде простого народа против пользования ими

⁹ Program ten publikował „Przegląd Wszepolski” na stronach 241-247.

и против выдачи средств на их содержание. При каждой возможности должно требовать школу с преподаванием на польском языке и с программой, соответствующей национальным и общественным нуждам нашего народа. Пока нет такой школы — считаем необходимым условием прогресса *возможно широкое развитие тайной школы и тайного обучения, для распространения истинного польского просвещения*”.

На подобном же основании составители программы требуют распространения в среде простого народа *нелегальной литературы*, устройства тайных народных чтений, организации популярных чтений и всего того, что может ускорить развитие политического самосознания народа.

Программа допускает также самое широкое распространение нелегальной печати по той причине, что русское правительство не позволяет местной польской печати свободно говорить о политических условиях и явлениях общественной жизни, критиковать деятельность властей и разных учреждений и обсуждать свободно вопросы о стремлениях нации и ее потребностях.

Признавая необходимым считаться с существованием средней русской школы, польские демократы, в программу свою вводят широкое распространение тайного обучения в народном духе, вне правительственной школы.

Не менее характерны пункты программы об экономической борьбе и защите интересов польского люда, о публичных фондах и капиталах “необходимых для таких целей, которые составляют основу программы” и т.п.; но подробное изложение и оценка их слишком удлинит-бы настоящий доклад.

К сожалению нужно сознаться, что *эта программа польских националь-демократов является не новым измышлением какой либо немногочисленной группы утопистов; она вошла уже в плоть и кровь известной части польской интеллигенции, давно применяется на практике, имеет десятки тысяч последователей и успела произвести свое растлевающее действие на учащуюся молодежь и даже отчасти на народные массы, о чем свидетельствуют многочисленные дознания, производившиеся в последнее время и ныне производящиеся жандармскими чинами, в крае находящимися.*

Говоря о противоправительственных движениях, необходимо упомянуть еще: 1) об усилении национального движения в среде литовского населения сувальской губернии*, наводняемой революционными литовскими изданиями, водворяемыми из-за границы; 2) о религиозном движении в б. униатских местностях, усилено поддерживаемом тайной римско-католической пропагандой, и, наконец, 3) о борьбе с иностранными военными разведчиками, являющимися в крае в значительном числе, большею частью безнаказанно.

Для успешной борьбы с революционными элементами, идущими к целям медленно и незаметно, но последовательно, путем систематической пропаганды, захватывающей все более и более расширяющийся круг, совершенно недостаточны ни существующие наличные силы государственной полиции, ни средства которыми она располагает. Поэтому признается настоятельно необходимым принять следующие меры:

1) Усилить личный состав жандармских унтер-офицеров в пограничных местностях края.

* В г. Мариамполе, сувальской губ. в настоящее время открыто многочисленное тайное общество „Плеяда”, преследовавшее политические цели, враждебные правительству. По этому делу возбуждено дознание при Сувальском Губернском Жандармском Управлении.

2) Учредит действительный контроль за лицами, проходящими и проезжающими через границу в пограничных пунктах, вне железнодорожных линий и тем затруднить проникновение в наши пределы неблагонадежных лиц и революционной контрабанды, и наконец,

3) Изменит существующую ныне в крае организацию розыскного дела с значительным усилением агентурных средств, отпускаемых ныне Департаментом Полиции в распоряжение Помощника Варшавского Генерал-Губернатора по полицейской части.

Не имея пока всех собираемых мною статистических данных для разработки вопросов, упомянутых в п. п. 1 и 2-м, считаю необходимым ныне-же организовать агентурную часть в крае на началах, изложенных ниже, с соответственным усилением агентурных средств.

Главный недостаток нынешнего порядка агентурных розысков заключается в отсутствии центрального для всего края органа, который, сосредоточивая в себе все сведения, получаемые агентурным путем из разных мест, мог бы руководить действиями лиц, заведывающих агентурой и объединять их. Для сего необходимо учредить должность Чиновника для поручений при Помощнике Варшавского Генерал-Губернатора по полицейской части и Канцелярию при нем, согласно прилагаемому при сем штату. Этот чиновник заведывает агентурой по Варшаве непосредственно; в других же местностях края он руководит действиями жандармских офицеров, коим поручено агентурное дело. Чиновник для поручений, Заведывающий агентурой, и его Помощник состоят на государственной службе, (первый числится в V, а второй в VII классах), остальные чины Канцелярии определяются и увольняются Помощником Генерал-Губернатора и служат по вольному найму.

Заведывающему агентурой и его Помощнику для разъездов по краю назначаются разъездные деньги — первому 3000 р. а второму 2000 р.; но прогоны они получают только в случае командировок за пределы края. Офицеры, заведывающие агентурой, получают вознаграждение по усмотрению Помощника Генерал-Губернатора по полицейской части. В распоряжение Чиновника для поручений, Заведывающего агентурой могут быть назначены, по усмотрению Помощника Генерал-Губернатора, один или оба помощника Начальника Варшавского Уездного Жандармского Управления, для заведывания агентурой собственно по Варшаве.

Варшава — важный в агентурном отношении пункт, по численности населения третий в Империи город, с 614 752 постоянными жителями. В ней: 456 фабрик с 40 000 рабочих, 225 учебных заведений (в том числе Университет, Ветеринарный Институт, Учительская Семинария, Музыкальный Институт, Зубоврачебная Школа, Римско-Католическая Духовная Семинария, Коммерческое Училище и др.), два католических монастыря и много частных обществ и клубов, требующих неустанного агентурного наблюдения (Польское Благотворительное, Гребное, Велосипедистов, Прикащиков, Конькобежцев, Лютня, Лира, Общество Покровительства Животным с Дамским Комитетом и многие другие). В варшавской губернии находится несколько фабричных центров, из коих в посаде Жирардов в настоящее время числится 9600 рабочих, а также три крепости, привлекающая большое число иностранных разведчиков.

Не менее важна в наблюдательном отношении петроковская губерния. Город Лодзь — пятый по численности в России — имеет 315 000 постоянного населения, преимущественно фабричного, 345 фабрик и 1065 заводов и мастерских. Кроме того, в губернии этой находятся такие фабричные пункты, как Згеж, Па-

бианице, Томашов, Новорадомск, Ченстохов и весь бендинский уезд с Сосновицами и Домбровой-Горной. Одна южная часть бендинского уезда, между населенными пунктами которой разбросаны группы жилых построек, не имеющие ни названий, ни административного устройства, ни полицейского надзора, на площади в 150 кв. верст, заключает до 100 крупных фабрик, заводов и копей, с населением не менее 150 000 чел., преимущественно рабочих, евреев, занимающихся контрабандой, а равно пришлого, весьма неблагонадежного элемента. Этот небольшой участок граничит с Германией и Австрией на протяжении 25 верст, имея на этом пространстве 4 таможенные и несколько переходных пунктов. В нем находится также 12 каменноугольных копей, при коих всегда хранится около 1500 пудов взрывчатых веществ (пороха и динамита). Там-же помещается Домбровское Штейгерское Училище со 120 учениками в возрасте от 18 до 25 лет, проживающими без надзора на частных квартирах и подпадающими под влияние неблагонадежных лиц. Благодаря таким условиям, агитаторы избрали Домброву и Сосновицы своими притонами. Надо принять во внимание, что в бендинском уезде имеется значительное количество взрывчатых веществ, контроль за хранением которых настолько слаб, что многие рабочие хранят экономические патроны у себя дома и нередко пользуются ими для взрыва жилых помещений из личной мести. Политическая контрабанда водворяется в эту местность иногда тюками в несколько пудов, как-бы в депо, а затем уже раздробляется для отправления в другие пункты. Кроме того, она водворяется и по мелочам иностранными рабочими и паломниками, прибывающими из-за границы в Ченстохов, и там распространяется среди 400 000-й массы богомольцев, ежегодно туда стекающихся.

Из остальных восьми губерний края каждая имеет значение в наблюдательном отношении, вследствие тех или иных причин и требует правильно организованной агентуры. В седлецкой, люблинской, а отчасти ломжинской и сувальской губерниях ведется усиленно тайная латинская пропаганда среди бывшего униатского населения. В радомской, люблинской, келецкой и калишской губерниях усиливается все более и более агитация в рабочей среде. В сувальской губернии происходит национальное движение Литовцев. Люблин, Кельцы и Плоцк — опорные пункты католицизма, по прежнему враждебного правительству и противодействующего всякой попытке укрепить в воспитывающейся духовной молодежи сознание верноподданнического долга.

Водворение в крае политической контрабанды, почти неуловимое для пограничной стражи, ибо контрабанда эта перевозится большею частью под одеждой проезжих, требует агентурного наблюдения хотя-бы на железнодорожных пограничных пунктах края. Поэтому в смету расходов введено содержание шести агентов, которые в случае надобности могут быть командированы и в другие пограничные местности края для выяснения подозрительных лиц или негласного сопровождения их в Варшаву. Кроме того, было-бы весьма полезно для борьбы с польской пропагандой иметь агентов в пограничных городах Галиции и Познани, особенно-же во Львове, Кракове, Познани, Каттовицах и др., а также в ближайших к нашей границы курортах (Закопане, Щавницы и др.) с тем непременно условием, чтобы агенты эти состояли в распоряжении Помощника Варшавского Генерал-Губернатора по полицейской части.

К сказанному следует добавить, что 30 околоточных надзирателей, определенных для г. Варшавы, будут числиться только в штате варшавской полиции, но содержание получают от Заведывающего агентурой и находятся в полном его распоряжении.

Само собою разумеется, что изо всей суммы, исчисленной в нижеследующей смете агентурных расходов, в течении первого года может поодобиться только часть ее, ибо для полного развития агентурного дела, согласно предположенному плану, необходимо более или менее продолжительное время.

СМЕТА
ежегодных расходов по агентуре
в десяти губерниях Царства Польского

I

Штат Канцелярии Чиновника для поручений, Заведывающего агентурой при Помощнике Варшавского Генерал-Губернатора по полицейской части

Наименование чинов	Число	Жалованья	Столовых	Разъездных	Квартирных	Всего	Класс должности	Разряд пенсии
		Р у б л е й						
Чиновник для поручений, Заведывающий агентурой	1	2000	2000	3000	1000	8000	V	III 1 ст.
Помощник его	1	1500	1000	2000	500	5000	VII	III 2 ст.
Чиновников по вольному найму	2	1800	-	-	-	3600		
Переводчик	1	1000	-	-	-	1000		
На наем писцов, сторожей и на канцелярские расходы	-	-	-	-	-	5000		
На наем помещения под канцелярию с отоплением и освещением	-	-	-	-	-	2500		
Итого	-	-	-	-	-	25100		

Предметы агентурных расходов:

II ВАРШАВА	Число	Содержания в год	Всего (Рублей)
На наем внутренних агентов {	5	1200	6000
	12	500	6000
На наем околоточных надзирателей	30	600	18000
На наем вольнонаемных филеров	20	480	9600

На добавочное содержание жандармским унтерофицерам, переодетым в статское платье	24	180	4320
На покупку статского платья по 85 руб. в год для:	74	-	6290
На мелкие расходы филеров по наблюдению около			3000
На разъезды жандармским офицерам — помощникам Заведывающего агентуры			1200
На канцелярские и мелкие расходы по агентуре			2000
На содержание 2-х конспиративных квартир с отоплением и освещением их			1200
И т о г о			57610
III			
Пос. ЖИРАРДОВ			
На наем внутренних агентов	2	480	960
На добавочное содержание жандармским унтерофицерам филерам	2	180	360
На покупку статского платья по 85 руб. в год для	2	-	170
На выдачу вознаграждения заведывающему агентуры	-	-	300
И т о г о			1790
IV			
ПЕТРОВСКАЯ ГУБЕРНИЯ			
Гор. Лодзь и его район			
На наем внутренних агентов {	4	500	2000
	3	180	540
На наем вольнонаемных филеров	24	-	8640
На добавочное содержание жандармским унтерофицерам филерам	6	-	1080
На покупку для них же статского платья по 75 руб. в год	6	-	450
На разъезды и командировки разных лиц по делам агентуры	-	-	600
На выдачу вознаграждения случайным заявителям и на разные мелочные расходы	-	-	300
На наем конспиративной квартиры с отоплением и освещением ее	-	-	500
На канцелярские расходы, снятие фотографических карточек и перевозку арестованных	-	-	300
На выдачу вознаграждения заведывающему агентуры	-	-	1200
И т о г о	-	-	15610
Ченстоховский и бендинский уезд			
На наем внутренних агентов в г. Ченстохове и в деревнях: Зомбковице, Заверце, в Домброве-Горной, в сосновицком районе (9 квадр. верст) и в горном училище	3	600	1800
	3	360	1080

На наем в г. Бендине наружных агентов	2	300	600
На наем агентов-рабочих на фабриках и каменно-угольных коях	17	180	3060
На наем филеров	2	240	240
На разъезды	-	-	600
На покупку письменных материалов, на отправку телеграмм, снятие фотографических карточек и доставку арестованных	-	-	300
На выдачу вознаграждения заведывающему агентурою	-	-	1200
И т о г о	-	-	9120
Петроковский, новорадомский, равский и брезинский уезды:			
На наем агентов внутренних {	1	360	360
	2	300	600
На наем агентов наружных	1	240	240
На разъезды	-	-	300
На канцелярские расходы, на отправку телеграмм, снятие фотографических карточек, доставку арестованных и на выдачу вознаграждения случайным заявителям	-	-	150
На выдачу вознаграждения заведывающему агентурою	-	-	500
И т о г о	-	-	2150
В с е г о	-	-	26880
V			
На агентурные расходы в остальных 8 губерниях по 3000 руб. на каждую	-	-	24000
VI			
На агентурные расходы специально в бывших <i>униатских</i> местностях	-	-	5000
VII			
Содержание 6-ти агентов на пограничных пунктах края: Граница, Александрово, Сосновицы, Млава, Граево и Вержболово	6	900	5400
VIII			
Общие расходы по личному усмотрению Помощника Варшавского Генерал-Губернатора по полицейской части			
На расходы по командировке агентов и жандармских офицеров	-	-	5000
На выдачу вознаграждения случайным заявителям и — наград отличившимся	-	-	10000
Агентура в интеллигентных сферах, в непосредственном ведении Помощника Варшавского Генерал-Губернатора	5	2000	10000

На перевозку арестованных, на мелкие расходы офицеров, производящих дознания, на выписку местных и заграничных польских газет, на уплату за пользование телефоном и другие непредвиденные расходы	-	-	5000
И т о г о	-	-	30000
Всего расхода на агентурное дело в губерниях Царства Польского	-	-	175780

Примечание: Помощнику Варшавского Генерал-Губернатора по полицейской части предоставляется право, в случае недостаточности суммы по какой либо статье настоящей сметы, пополнять требуемый расход из остатков по другим статьям ее.

Генерал-Маиор [Виктор Онопренко]

MATERIALS

**Stanisław Wiech — A Memorandum Concerning the Organization of Secret Services
in the Kingdom of Poland to Fight Polish National and Workers' Movements**

The memorandum comes from the files of the Warsaw District Board of Gendarmerie deposited at the State Archives of the Russian Federation in Moscow (Ghosudarstvienni Archiv Rossiyskoy Federatsi). It is addressed to the Russian Ministry of Internal Affairs and it presents the development of Polish national and revolutionary movements. It asks for an increase of funds to build up secret services in major centres. The source text is preceded by an introduction written by Stanisław Wiech outlining the history of the Russian secret services in the Kingdom of Poland in the years 1866-1897.

MISCELLANEA

Piotr M.A. Cywiński — Bruno of Kwerfurt: a Forgotten Martyr

The author stresses the contrast between the cult of St. Adalbert and another martyr who died in Prussia in 1009 and soon disappeared from collective memory: St. Bruno. In P. Cywiński's opinion his empty grave in the 11th-century part of the Benedictine monastery at Mogilno, Poland, may be a proof of an intention to bring his body there. According to the author it was not done because the body had been destroyed either by natural disintegration or by someone during the pagan reaction of 1034-1039 (the grave was dug up 30 years after St. Bruno's death).

DISCUSSIONS

Janusz Żarnowski — Central and Eastern Europe as periphery of „true Europe”?
(in connection with the book: **Ivan T. B e r e n d**, *Central and Eastern Europe, 1944-1993. Detour from the periphery to the periphery*, Cambridge University Press, Cambridge 1996)

REVIEWS

NOTES

(translated by Michał Kopczyński)